

GÖÇ ARAŞTIRMALARI ALANINDA KAVRAMSAL SORUNLAR VE ETİK/POLİTİK SORUMLULUK

CONCEPTUAL PROBLEMS AND ETHICAL / POLITICAL RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF MIGRATION RESEARCH

Hayriye ERBAŞ

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı, hayriyeerbasa@gmail.com

Özlem ALİOĞLU TÜRKER

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı, alioglut@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2019
Kabul edildiği tarih: 18 Kasım 2019
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2019

Article Info

Date submitted: 1 September 2019
Date accepted: 18 November 2019
Date published: 25 December 2019

Anahtar sözcükler

Göç; Uluslararası Göç; Göçmen; Göç ve Göçmenler; Göç Kavramları; Göç ve Etik; Mülteci

Keywords

Migration; International Migration; Immigrant; Migration and Migrants; Concepts of Migration; Migration and Ethics; Refugee

DOI: 10.33171/dtcfjournal.2019.59.2.9

Öz

Giderek değişen türleri ile göç, günümüzde tüm dünyayı etkileyen bir olgu halini almıştır. Özellikle uluslararası göçün yaygınlığı ve kitleselliği artık ülkelerin en önemli gündem maddesi olmaya başlamış ve ülkeler arasındaki ilişkileri etkileyen politik bir alana dönüşmüştür. Önceki dönemlerden farklı olarak yalnızca az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere değil; kitlesellenen ve çeşitlenen hali ile az gelişmiş ülkeden az gelişmiş ülkeye yöneliş boyutu da sürece eklenmiştir. Bu dönüşümde insanların planlayarak göç etmesi değil “kaçarak” ya da “kaçmak durumunda kalarak” yaşadığı yeri terk etmek durumunda bırakılması ile birlikte gelişmiş Kuzey ülkelerinin sınırlarını yükseltmesi de etkili olmuştur. Böylesine önemli bir konuda hem evrensel bilim anlayışı ile uluslararası bilim camiasını izleme ve alana katkıda bulunma hem de göç alan bir ülkede yaşıyor olmanın verdiği sorumluluğu taşıyarak alanda araştırma yapma ve katkı sunma araştırmacılara son derece önemli etik/politik sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluğun yükünü omuzlarında taşımanın verdiği duyarlılık ile alana bakıldığında ilk dikkat çeken konu alandaki kavramsal sorunlardır. Bu sorun özellikle politik, bürokratik ve bazı bakımlardan akademik olarak kitlesel göçe hazırlıksız yakalanan Türkiye için daha da belirgindir. Bu durumda uluslararası göç ve göçmenlik konusu daha da hassaslaşmakta ve kavram seçiminin kendi başına bir çaba gerektirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu çaba bilim insanı sorumluluğu ile yanlı kavramlar yerine “tarafsız” kavramların kullanılması ve yoksa “üretilmesi” anlamını taşımaktadır. Bu yazıda böylesine bir sorumluluk bilinci taşıyarak alandaki kavramsal karmaşayı örnekleme adına belli kavramlar üzerinden sorun ele alınmaya çalışılacaktır. Seçilmiş kavramlar üzerinden kavramsal sorunların nedenlerini ve kavramsal tartışmaları içeren bu çalışmada amaçlanan, göç alanında kullanılan kavramların hassaslığını göstererek farkındalık yaratabilmek ve göç konusundaki diğer kavramlar için de kullanılabilir bir çerçeveye sunabilmektir.

Abstract

Migration, with its ever-changing forms, has turned into a phenomenon affecting the whole world today. Especially the widespread and mass character of international migration has become the most prominent agenda of the countries and has become a political issue that affects the relations between countries. Unlike previous eras, international migration takes place not only from underdeveloped countries to developed countries but also –by mass and diversified character- the dimension of orientation from underdeveloped to underdeveloped countries has been added to the process. In this transformation, in addition to the fact that people “flee” or “are forced to flee” from their place of residence instead of planning to migrate; the tightening of borders by Northern countries has been affective. Such a crucial issue imposes very important ethical / political responsibilities to the researchers in the field i.e. monitoring and contributing to the international scientific community as a result of universal understanding of science and also as a result of being a member of a receiving country of migration. When the field is examined with the sensitivity of carrying the burden of this responsibility, the first issue is the conceptual problems in the field. This problem is apparent especially for Turkey who was politically, bureaucratically and in some ways academically caught unprepared to the massive immigration. In such a case, the issue of international migration becomes more sensitive and it turns out that conceptual choices require special effort. This effort means using and if not available producing “neutral” concepts instead of biased concepts. In this article, by carrying such a sense of responsibility, the problem will be addressed through certain concepts in order to illustrate conceptual chaos in the field. The aim of this study, which comprises the reasons of conceptual problems and debates through selected concepts, is to create awareness by demonstrating the sensitivity of the concepts used in the field of migration and to present a framework that can be utilized for other concepts about migration.

1. Giriş

Sosyal bilimler yazınında farklı ve bazen çatışan paradigmalardan ve kuramların varlığı, kavramsal karmaşayı da beraberinde getirmektedir. Bazı durumlarda kuramsal ve kavramsal çerçeve farklılığı, bir alan içinde “aynı dili konuşamama” düzeyinde sorunlara yol açmaktadır. Oysa bir çalışmanın kendinden önceki ve sonraki metinlerle ve dolayısıyla araştırmacılarla ilişki kurabilmesi, yani birikimsel bilimsel ilerleme, ancak üzerinde uzlaşılan bir kavram setinin yani terminolojinin kullanılması ve kavramsal tartışmaların söz konusu yazın ile ilişkilendirilerek yürütülmesi ile mümkündür. Kavramların yazın içinde tanımlanması ve bazı tanımlar üzerinde ortaklaşma çabası elbette kavramları belirli tanımlara hapsetme, kısıtlama ya da sabitleme anlamına gelmemektedir. Ancak bir alanda çalışma yürütürken ilgili yazını dikkate almak akademik etik gereği olduğu gibi, kavramların açık ve net olarak tanımlanması sorunlara çözüm üretme açısından da önemlidir.

Göç¹ araştırmaları bu sorunun en yoğun yaşandığı alanlardan biridir. Kavramların oldukça ‘sade’ ve ‘tanıdık’ görüldüğü göç konusunda / alanında yazına bakıldığında çok sayıda muğlaklık bulunduğu hatta en temel kavramlara dair dahi netlik ve uzlaşma olmadığı görülmektedir. Göç konusunun dünyada ve Türkiye’de gitgide daha popüler hale gelmesi, günümüzde bilginin ve yanlış bilginin hızla ve denetimsiz olarak yayılması, sorunu içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Üstelik kavramlara dair belirsizlikler ve yanlış/yanlış kavramların yaygınlaşması, göçmen karşıtı tutumları güçlendirmeye hizmet etmektedir. Türkiye özelinde ise, Suriye iç savaşından kaçan milyonlarca kişinin ülkemize sığınmasının ardından, göç alanında hiç çalışması olmayan kişilerin dahi bir anda ‘göç uzmanı’ olması sorunun karmaşıklaşmasında önemli bir etmen olarak değerlendirilebilir. Oysa belli bir alanda uzmanlaşma ancak hem ulusal hem de uluslararası düzlemde alanın kavramlarını ve kuramlarının tarihsel gelişiminin ve birikiminin değerlendirilmesi ile olanaklıdır. Bu birikimin değerlendirilmesi hem Türkiye’de göç araştırmaları geleneğinin oluşmasına hem de dünyada ve Türkiye’de göç ve göçle ilgili olarak ortaya çıkan sorunların çözümüne katkı sağlayabilir. Ülke içi geleneğin oluşmamış olması; farklı dönemlerde farklı türde yaşanan göç deneyimi, geliştirilen politikalar ve elde edilen sonuçlara yönelik hafızanın yitirilmesine ya da doğru biçimde kullanılmamasına neden olmaktadır. Her göç dalgasında politika seçeneklerini, çözüm süreçlerini

¹ Bu metinde içgöç/kırsal göç/kırdan kente göç veya dışgöç/uluslararası göç gibi özel ifadelerle belirtilmediği durumlarda *göç* kelimesi hem iç hem dışgöçü kapsayan genel anlamıyla kullanılmıştır.

yeniden keşfetme çabası, ülke kaynaklarının verimsiz kullanılması bir yana; sonuçları insan hayatına mâl olabilecek deneme-yanılma süreçlerinin tekrar tekrar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu şüphesiz, göze alınamayacak ağır bir maliyettir.

Değişen tarihsel ve toplumsal koşullarla göçün değişen yapısı ve ortaya çıkan “yeni göç” türleri ve “göçmenlik halleri” için yeni kavramlara ve yeni kuramlara gereksinim vardır. Oysa mevcut kuram ve kavramlar belirli bir dönemin göç ve göçmenlik halleri dikkate alınarak oluşturulduğundan günümüz göç ve göçmenlik hallerini kavramada yetersiz kalmaktadırlar. Bu durum var olan kavram karmaşasını daha da arttırmaktadır. Yakın dönemde küresel düzlemde yaşanan insani krizler düşünüldüğünde; her alanda gösterilmesi gereken kuramsal ve kavramsal hassasiyetin göç araştırmaları alanı için daha elzem olduğu söylenebilir. Karmaşıklıkları aşma yönünde önemli bir çaba olan sözlük² çalışmaları işlevsel olmakla birlikte; biçimsel sınırlılıklar nedeniyle nüansları, etik ve politik boyutları kapsayamamaktadır. Bu anlamda göç ve göçle ilgili süreçleri nesnel bir olgu olarak ele alma çabası taşıyan bilim insanlarına büyük sorumluluklar düşmektedir.

Bu sorumluluk düşüncesinden hareketle hazırlanan bu çalışmada göç kavramlarına dair tartışmalar, göç araştırmaları alanının yapısal özellikleri ile ilişkilendirilmiştir. Amaç normatif bir yaklaşımla kavram ve tanım tercihlerine yön vermek değil; kavramsal sorunların önemine, sosyo-politik etkilerine dikkat çekmek ve tartışmaların yürütülebileceği bir çerçeve sunmaktır. Alanın yapısal özellikleri dikkate alınarak sorunlara ilişkin bir sınıflandırma yapılmış ve her bir başlıktaki tartışmalar çeşitli göç kavramlarının etrafında örülmüştür. Bir başlığı örnekleyebilecek çok sayıda kavram olabileceğini ya da bir kavramın birden fazla yapısal özelliklerle ilişkili olduğunu kabul etmekle birlikte; çalışmanın sınırları ve amaçları göz önünde bulundurularak göç konusunda merkezi önem teşkil eden, tartışmalı kavramlara yer verilmeye çalışılmıştır.

2. Temel Amaçlar ve Tartışma Düzlemleri

Hem gündelik yaşamda hem de akademik yaşamda kullanılan göçle ilgili kavramları ele alan ve alan yazınına dayanan bu makalede göç araştırmaları alanının özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan kavramsal sorunlar dört başlık altında sınıflandırılmıştır. İlk olarak göç araştırmaları alanının disiplinlerarası ve farklı analiz

² Sıkça başvurulan sözlük çalışmalarından biri Uluslararası Göç Örgütü (*International Organization for Migration – IOM*) tarafından ilk kez 2001 yılında hazırlanmış olan, birkaç yıl ara ile güncellenen ve Türkçeye de çevrilmiş olan ‘Göç Terimleri Sözlüğü’dür (*Glossary on Migration*). Göç Terimleri Sözlüğünü temel alarak kavramsal sorunları değerlendiren bir çalışma için bkz. (Çağlar).

düzeylerinde çalışılan bir alan özelliği gösteriyor olması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlar üzerinde durulacaktır. Alanın zenginliğinin bir yansıması olan bu özellik; farklı disiplinlerin farklı paradigma, yöntem, kaynak ve yaklaşımlarının dahil olmasıyla bazı kavramlar üzerinde hangi 'doğru'nun daha 'doğru' olduğu tartışmasına dönüşmekte ve çözümsüz kalmaktadır. Bu sorun oldukça önemli ve tartışmalı olan 'mülteci' kavramı üzerinden tartışılacaktır. Türkiye'de özellikle Suriyeli göçü sonrası, akademik ve diğer kaynaklarda oldukça keskin ifadelerle kime ya da hangi gruba, hangi bağlamda mülteci denebileceğini 'bildiren' yaklaşımlara karşılık; konunun farklı dönemlerde ve farklı açılardan nasıl ele alındığını ortaya koyan bir eksenle tartışma yürütülecektir.

İkinci başlıkta göç araştırmalarının 'yumuşak karnı' olan kuramsal ve metodolojik sorunlara değinilecektir. Bu konuda çok sayıda araştırma ve değerlendirme bulunmakla birlikte, makale kapsamında tarihsel ve bütüncül bir yaklaşımla (H. Erbaş, "Göçmen Krizi mi?..."; H. Erbaş, *Gidişlerden Kaçışlara Göç ...*) sosyolojik bir olgu olan göç, geliştirilen kuramlar ve kullanılan metodolojinin bu olguyu ne kadar kapsadığı, neleri dışarıda bıraktığı ya da ihmal ettiği üzerinde durulacaktır. Bu temel sorun, alanın temel kavramları olan göç ve göçmen bağlamında tartışılacaktır. Göç ve göçmen tanımları, çoğu çalışmada üzerinde durulmasa da, hem tüm diğer göç kavramlarını hem de araştırmanın çerçevesini belirleyen ana kavramlar olması nedeniyle bu çalışmada da merkezi öneme sahiptir.

Üçüncü başlık göç konusunun politik mahiyeti ve buna karşılık oluşan etik sorunlar ele alınacaktır. "Göç toplumsal dönüşümün neden olduğu kolektif bir eylemdir ve hem göç alan hem de göç veren ülkedeki bütün bir toplumu etkiler" (Castles ve Miller 29). Bu bağlamda düşünüldüğünde göç, hem küresel düzeni hem de tüm toplumları ve devletleri derinden etkileyen politik bir konudur. Farklı çıkar gruplarının rekabet ettiği bu alanda kavramlar da nesnellikten uzaklaşmakta ve araçsallaşmaktadır. Özellikle göçmen karşıtı kamuoyunu oluşturma amacına hizmet ettiği düşünülen bazı kavramlar, politik ve etik bağlamda ele alınarak örneklenecektir.

Son olarak ülke özelinde yaşanan tercüme zorlukları ve göç araştırmaları alanında var olan yazını gözden kaçırma sorunu ele alınacaktır. Türkiye sosyal bilimler alanında genel bir sorun olan ve göç konusunda da yaşanan "aktarmacılık" yani uluslararası yazındaki kuram ve kavramların ülkeye özgü olgularla bağını kuramadan kullanma eğilimi sorunun bir boyutudur. Tercüme zorluklarından kaynaklanan teknik sorunlara ek olarak, uluslararası yazındaki kavramlar eleştirel gözle sorgulanmaksızın Türkçeye ve Türkiye ile ilgili göç araştırmalarına

aktarıldığında kavram karmaşası daha da artmaktadır. Bunun nedeni göçün bir toplumsal olgu olarak her ülkede ve kültürde farklı dinamikler üzerinden gelişmiş ve buna paralel olarak göç yazınının ve kavramlarının şekillenmiş olmasıdır. Türkiye'nin göçle ilgili özgün kavramlarının yok sayılarak göç ve göçmenliğin ele alındığı düşüncesinden hareketle yazınla bağ kurmak ve Türkiye'ye ve Türkçeye özgü bazı kavramları hatırlatmak amacıyla Türkiye'nin göç tarihi, farklı dönemlere ait göç yazını ve kavramlarına kısaca değinilecektir.

3. Kavramsal Sorunlar ve Nedenleri: Eleştirel Sorgulamalar

3.1 Disiplinlerarasılık ve Analiz Düzeyi Sorunu: “Mülteci” Kavramı

Sosyal bilimlerde her bir araştırma alanının tarihsel gelişiminin ele aldığı konunun yapısal özelliklerine göre şekillendiğini öne sürmek mümkündür. Göç, uzun yıllar boyunca sosyologlar tarafından ele alınmış bir toplumsal olgudur. Son dönemlerde göçün küresel etkilerinin artması ve paralel olarak konunun popülerleşmesi ile birlikte ‘göç araştırmaları’ (*Migration / Immigration Studies*) ayrı bir disiplin haline gelmiştir. Hatta Mülteci Çalışmaları (*Refugee Studies*), Zorunlu Göç Çalışmaları (*Forced Migration Studies*) (Fiddian-Qasmiyeh ve diğerleri) gibi daha özel alt alanlar dahi kendine ait dergileri, konferansları ve lisansüstü programları olan ayrı birer çalışma alanı olarak gelişmektedir. Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere akademide göçün gitgide daha spesifik bir uzmanlaşma alanı olma yönünde değişim gösterdiği gözlemlenmektedir.

Göç hem bireyi hem de göç alan/göç veren ülke toplumunu, devletini etkileyen; çok taraflı, çok katmanlı bir toplumsal olgudur. Bu tarifiyle sosyolojik araştırmanın doğrudan konusudur. Çok yönlü yapısal özelliği nedeni ile göç disiplinlerarası bir çalışma alanıdır (Castles ve Miller 30) ve daha dar başlıklarda uzmanlaşma eğilimine rağmen birçok farklı disiplinin ilgi alanına girmektedir. Disiplinlerarası niteliğini açıklamak için her bir alanı örneklemek mümkün olmasa da, göçün diğer sosyal bilimler disiplinleriyle hangi noktalardan ilintili olduğunu kısaca açmakta fayda görülmektedir. Birçok göç tanımı hatta göç konusundaki yayın, göçü ‘insanlık tarihinin başından beri var olan’ bir toplumsal olgu olarak tanımlamakla başlar. Diğer yandan bugünün neredeyse tüm devletleri ve toplumları tarihin belli dönemindeki bir ya da birden fazla göç hareketi tarafından şekillendirilmiş, göçten etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmektedir. Benzer biçimde tarihteki hemen hemen tüm savaşlar bir göç hareketinin ya nedeni ya da sonucu olmuştur. Özetle göç, tarih disiplini ile yakından ilgilidir. Özellikle uluslararası göç bağlamında düşünüldüğünde, ‘uluslararası’ göçten söz edebilmemiz için devlet, ülke sınırları,

vatandaşlık rejimi, uluslararası anlaşmalar gibi siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve hukuk disiplinlerinin çalışma alanındaki konular gündeme gelmekte ve bu disiplinler alana dâhil olmaktadır. Hem içgöç hem de dışgöç uzun yıllar boyunca sanayileşme sürecinin bir parçası olarak işgücü göçü biçiminde gerçekleştiği için göç kuramlarında ağırlıklı etkisi görülen iktisat disiplini de göç araştırmaları alanının önemli bir aktörü olagelmiştir. Bunlara ek olarak coğrafya, nüfus çalışmaları, antropoloji, psikoloji, sosyal hizmetler, halkbilim gibi birçok sosyal bilim disiplini göç araştırmaları alanına değerli katkılar sunmaktadır³. Sadece sosyoloji özelinde düşünüldüğünde dahi göçün kır, kent, çevre, kalkınma, endüstri sosyolojisi ve toplumsal yapı, toplumsal cinsiyet araştırmaları gibi sosyolojinin birden fazla alt alanı tarafından farklı yönleri vurgulanarak ele alındığını tespit etmek mümkündür.

Böylesine çok yönlü ve çok katmanlı bir konunun, çok sayıda disiplin tarafından ele alınıyor olması şaşırtıcı değildir. Her bir disiplin göçün farklı yönlerini ön plana çıkarmakta ve konuyu ele alış biçimi başta olmak üzere birbirinden oldukça farklı araştırmalar yürütmektedir. Bu düzeyde disiplinlerarası bir çalışma alanı olması göç araştırmalarını ilgi odağına dönüştürmekte ve araştırmacılar için oldukça renkli, verimli ve zihin açıcı bir alan kılmaktadır. Ancak göçün bu yapısal özelliğini kavram karmaşası yönünden ele aldığımızda ‘sorunun’ temel nedenlerinden biri olduğunu da görürüz. Aynı göç vakasını her bir disiplin kendi kuramsal yaklaşımı, yöntemi ve kendi kavram seti ile ele alacağı için, yazında aynı göçmen grubunun farklı kavramlarla tanımlandığına rastlamak olası ve hatta kaçınılmazdır. Örneğin bir göçmen grubu için sosyolojik bir araştırmada sosyoloji yazınında bulunan kuram ve o kuramlar ile tanımlanmış kavramların kullanılması tercih edilebilirken; aynı grup üzerine çalışma yapan bir hukukçu kanun, içtihat ve/veya uluslararası anlaşmalar kaynaklı kavram ve tanımlara öncelik verebilmektedir. Elbette bu durum tanımların her durumda ya da tamamen birbirini dışladıkları anlamına gelmediği gibi; araştırmacıların önemli bir kısmının diğer alanlardaki kavram ve tanımları da dikkate aldığını belirtmek gerekir. Burada sorun kimi durumlarda, farklı disiplinlerden kaynaklanan kavramlar arasında hangisinin ve nasıl tercih edileceği ya da bir alanda belli bir amaçla kullanılan kavramların etik/politik sonuçlarını düşünmeksizin başka bir alana aktarılması konusunda çıkmaktadır. Gazete haberi, rapor vb. yayınlarda kavram kullanımlarının akademik referanslardan çok internet kaynakları üzerinden

³ Göç araştırmaları konusunda tarih, demografi, iktisat, sosyoloji, antropoloji, coğrafya, siyaset bilimi ve hukuk disiplinlerinin araştırma soruları, analiz düzeyi, kullandıkları kuramlar ve örnek hipotezlerini ayrı birer bölüm olarak derleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. (Brettell ve Hollifield).

belirlendiği gözlemlenmektedir. Akademik yayınlarda ise çoğu durumda sorun, kullanılan kavramdan çok neden o kavramın tercih edildiğine dair bir açıklamanın bulunmamasıdır. Oysa bir akademik çalışmada kuramsal ve kavramsal seçimler araştırmanın yaklaşımı ve önermeleri ile yakından ilgilidir.

Göç araştırmalarının disiplinlerarası bir çalışma alanı olmasıyla paralel bir diğer zorluk ise göçe dair bir vaka ele alınırken analiz düzeyini belirleme konusundadır. Göçün ortaya çıkış nedenlerine odaklanan göç kuramları analiz düzeyi bakımından üç aşamada sınıflandırılır (Faist): mikro – mezzo (orta) ve makro kuramlar. Bu gruplandırmaya paralel olarak göç araştırmalarını yine üç aşamada sınıflandırmak mümkündür. Birinci analiz düzeyinde göç bireysel bir olgudur ve bireyin aile – toplum – devlet ile ilişkilerinin de göz önünde bulundurulduğu bir eksende ele alınmaktadır. İkinci düzeyde göç nedenleri, süreçleri ve sonuçları bakımından toplumsal bir olgudur ve göç araştırmalarındaki çalışmaların büyük çoğunluğu bu analiz düzeyinde toplanmıştır. Üçüncü düzey ise devletlerarası, devletler üstü ve uluslararası diye tanımlayabileceğimiz dış politika, küresel dünya düzeni, uluslararası ağlar, uluslararası örgütler vb. aktörlerin sürece dâhil olduğu en genel düzeyde yapılan araştırmalardır. Tahmin edileceği üzere farklı disiplinler konuyu ele alış biçimleri ve yöntemleri gereği farklı analiz düzeylerinde araştırma yürütmektedir. Hatta aynı disiplin içinde farklı analiz düzeylerinin kullanılması da karşılaşılan bir durumdur (Brettell ve Hollifield 11-14).

İlk anda bu üç analiz düzeyinde yapılan araştırmaların göçün farklı süreçlerine ve tamamen farklı göç vakalarına odaklandığı düşünülebilir. Oysa birçok durumda aynı vaka farklı analiz düzeylerinden ele alınmaktadır. Bu nedenle bireysel düzeyde bir göçmen savaştan kaçan yerinden edilmiş kişi olarak tanımlanırken; ‘ev sahibi’ toplum perspektifiyle yapılan bir çalışmada kısıtlı kaynaklar üzerinde rekabeti artıran ‘yabancı’ işgücü ve/veya göç ettiği ülke hukukuna göre yasadışı / düzensiz / belgesiz göçmen; uluslararası hukuka perspektifiyle ise geri göndermeme ilkesi gereğince korunması gereken bir sığınmacı olarak değerlendirilebilmektedir. Araştırmanın analiz düzeyi de bu yaklaşımlardan hangisinin ön plana çıkabileceğini doğal olarak belirlemektedir. Burada vurgulanması gereken önemli bir özellik tüm bu analiz düzeylerinin ilişkilendirildiği bir yaklaşımın sosyoloji için gerekli olduğudur (H. Erbaş, "Suçlular/Nedenler, Mağdurlar...").

Göç araştırmaları alanının disiplinlerarası ve farklı analiz düzeylerinde işleyen bir alan olmasından kaynaklı olarak muğlaklaşan kavramlar için önemli bir örnek oluşturduğundan ‘mülteci’ kavramı örneği üzerinden tartışma yürütülecektir.

Kavrama dair iki ana yaklaşım olduğunu öne sürebiliriz: i) kavramın uluslararası hukuk kaynaklı tanımını tartışmasız kabul edenler ii) kavramın tarihsel, politik vb. etkiler nedeniyle salt hukuki tanımla anlaşılamayacağını düşünenler. Makalenin kapsamı gereği tüm tartışma başlıklarına değinilmese de; konunun gerektirdiği farklı yaklaşımlar ele alınacaktır.

Mülteci, 1951 yılında Cenevre’de imzalanan ‘Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme’ ve 1967 tarihli ‘Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokolü’ değişikliği ile şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Irkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi*” (Göç Terimleri Sözlüğü 65). Yalnızca tanımdan anlaşılacağı üzere mültecilik, oldukça spesifik bir gruba tanınan bir statüdür. Uygulamada mülteci statüsü, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve bazı durumlarda devletler tarafından verilmektedir. Eğer yalnızca uluslararası hukuk kaynaklı tanım ve bu otoriteler tarafından ‘mülteci’ statüsü verilen kişileri mülteci olarak kabul edersek; daha da dar bir grubun mültecilere tanınan haklardan faydalanabileceğini onaylamış oluruz. Mülteci tanımı ve kapsamı üzerinde çok sayıda tartışma bulunmaktadır. BMMYK, mülteci tanımını Cenevre Sözleşmesi üzerinden kurmakta ve göçmen-sığınmacı-mülteci kategorilerinin farklı olduğunu vurgulamaktadır (bkz. Feller)⁴. Dönemin BMMYK Uluslararası Koruma Birimi Müdürü Erika Feller, göçmen ve mülteci kavramlarının sınırlarının bulanıklaşmasının mültecilere zarar verebileceği uyarısında bulunmaktadır. Endişesi ilticanın göçün bir alt türü gibi algılanması ve bu nedenle göç kontrol ve mülteci koruma politikalarının birbirine karışması hususundadır. Sağ hükümetlerin yükselen mülteci karşıtlığına da işaret ederken bunun nedenini mültecilerin göçmenler ile karıştırılmasına dayandırmakta ve mülteci tanımı genişlerse, büyük çabayla kazanılmış mülteci koruma haklarının zora düşmesi riskini dile getirmektedir (Feller 27-29). Bu kaygılar gerçek dışı ya da yabana atılacak türden değildir. Mültecilerin çoğu durumda en kırılgan grubu oluşturdukları ve koruma altında olmalarının önemi tartışılmazdır. Burada dikkat çeken husus, mültecileri koruma pahasına kapsam dışında bırakılanlardır. “Göçmen” kavramı bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacak olmakla birlikte, söz konusu mülteci tanımının, mülteci statüsü tanınmadan yer değiştiren diğer herkesi neredeyse ‘keyfi’

⁴ Atıf yapılan konuşma metnine ek olarak BMMYK’nın el broşürleri, tanıtım videoları vb. kaynaklarında aynı vurguya sıkça rastlanmaktadır.

hareket eden kişiler olarak konumlandığı yorumunu yapmak ya da en azından kamuoyunda böyle anlaşılması mümkündür. Bu noktada kavramın ortaya çıkış süreci ve yazındaki eleştirilere göz atarak tartışmayı daha geniş bir perspektifle ele alma ihtiyacı doğmaktadır.

Her ne kadar bugün kullanılan tanım oldukça yakın tarihli bir Sözleşmeye dayanıyor olsa da, sığınma ve mültecilik yine tarih boyunca var olmuş kavramlardır (Kleist). 1951 yılına kadar da göçmen ve mülteci kavramları bir arada kullanılmış ve göçmenlik ve mültecilik farklı kategoriler olarak ele alınmamıştır. 1951 yılında Cenevre Konferansı ile yapılacak ayrımı hazırlayan koşullar iki Dünya Savaşı ve 1929 Ekonomik Krizi döneminde yaşanan ve dünyada yeterince destek bulamayan insani krizlerdir. Bu krizler döneminde göçmenler ile mültecilerin aynı grup içerisinde değerlendirilmesinin, mültecilerin ihtiyaç duyduğu acil sığınma ve korunma hakkına ulaşımını engellediği gerekçesiyle iki kategorinin birbirinden ayrıldığı ifade edilmektedir (Long 4-5). Kabul süreci haricinde, birçok hükümet dışı kuruluş ve mülteci savunucusu göçmen düşmanlığından korumak için mültecileri, göçmenlerden ayırma yönünde hareket etmektedir (Long 7). Göçmen – mülteci ayırımına dair bir başka görüşe göre, mülteci tanımlaması çok dar tutulduğunda birçok zor durumdaki kişiyi dışarıda bıraktığı gibi; geniş tanımlamaların ise mültecilere yönelik destek ve onlara tanınan ayrıcalıklara zarar verebileceği değerlendirilmektedir (Shacknove 276). Özetle, bu ayırımın mültecileri korumak için tesis edildiği farklı kaynaklar tarafından açıklanmaktadır. Mülteciler dışında kalan tüm göçmen gruplarını bir anlamda ‘keyfi’ hareket etme ‘suçlaması’ ile karşı karşıya bırakan bu ayırımın, genel bir kategori olarak göçmenlerin aleyhine işlediği yorumunu yapmak mümkündür (Crawley ve Skleparis). Peki, göçmenleri dışarıda bırakan bu tanım mültecileri ‘ne kadar’ kapsamaktadır?

Yazında mülteci kavramına yönelik eleştirilerin bir kısmı kavramın kapsamına dairdir. Shacknove, Afrika Birliği Örgütü’nün (OAU – *Organization of African Unity*)⁵ zulüm (*persecution*) tehdidi dışındaki durumları da mültecilik kapsamına alan tanımlamasını Cenevre Sözleşmesinin yaptığı tanımlama ile karşılaştırılmakta ve bunun üzerinden mülteciliği doğuran temel fikrin, ‘normal toplumsal bağın’ ortadan kalkması olduğunu öne sürmektedir. Bu durumda bu bağı koparan ve yurttaşın temel ihtiyaçlarına yönelik devlet korumasının ortadan kalktığı durumlar bakımından zulüm tehdidi yalnızca bir örnektir ve doğal felaketler, asgari geçim

⁵ 2002 yılından itibaren *African Union* (AU) adıyla faaliyet göstermektedir. Resmi web sitesi <https://au.int/en>

koşullarının sağlanamaması gibi birçok durumda söz konusu olabilmektedir. Ancak tanım kısıtlaması nedeniyle yerinden edilmiş, ülkesinde yerinden edilmiş kişiler (*forced displaced – internally displaced persons*) gibi *de facto* mülteci olan birçok kişi bu statüye başvuramamakta ve korumadan faydalanamamaktadır. Bu nedenle mülteci kavramının yasal tanımının yanı sıra akademisyenler ve sivil toplum aktivistleri tarafından kullanılan tanımları mevcuttur.

Mülteci kavramını orijinal tanımının dışında kullananların sadece akademisyenler ya da gazeteciler olmadığı, bürokratik ve düzenleyici süreçlerin de etkili olduğu öne sürülmektedir. “... günümüzde ‘mülteci’ etiketini biçimlendirme, dönüştürme ve politikleştirmede baskın güçler geçmişte olduğu gibi hükümet dışı örgütler ve insani yardım kuruluşları değil; ulusal hükümetlerdir” (Zetter 189). Bu da akla politik etkileri getirmektedir. Zira henüz kavramın yasal tanımının ortaya çıkış döneminde Soğuk Savaş döneminin politik koşullarının son derece etkili olduğu değerlendirilmektedir (Long 19-21). Tüm bu eleştirilere bakıldığında mültecileri korumaya yönelik ortaya konan mülteci – göçmen ayrımının göçmenleri dışladığı gibi tüm mültecileri de kapsamadığı anlaşılmaktadır⁶.

Bu sorun yasal tanımlamadan kaynaklanmaktadır. Türkçe yayınlarda Suriye’den Türkiye’ye sığınan kişiler üzerine yapılan değerlendirmelerde sürekli Cenevre Sözleşmesi ve Türkiye’nin coğrafi sınırlaması hatırlatılarak; onlara mülteci denemeyeceğini vurgulayan yaklaşıma bir de bu tartışmalar ışığında bakılması gerekmektedir. Chimni’ye göre “... yaşam ve epistemoloji yasal kategorileri taklit etmez. Bunun yerine yasal kategoriler çoğunlukla, toplumda baskın çıkarların gerçekleşebilmesi için yaşamı ve bilgiyi ‘disipline etmeyi’ amaçlar” (Chimni 12). Chimni yasal kategoriler yerine sosyolojik fenomenin bilgi üretiminde belirleyici faktör olmasını savunur çünkü yasal kategoriler kapsayıcı olduğu kadar dışlayıcıdır da. Mülteci örneğinde uluslararası hukuk kaynaklı bir tanımlama savunmak elbette tarafsız ve sabit bir tanım olduğu varsayıldığı içindir. Ancak görüldüğü üzere bu tanım ‘doğru’ olmakla birlikte hakikatin yalnızca bir parçasını yansıtmaktadır ve bilim insanları için yeterli olmaktan uzaktır.

Oysa mülteci de nihayetinde göçmendir. Burada sorun tanımlama sorunundan çıkıp, kavramın politik bir araç olarak kullanılması sorunu ile birleşmektedir. Politik ve etik sorunlar başlığında ele alınacak olan yasadışı göçmen,

⁶ Bu noktada mülteci koruma politikalarının daha az sayıda mülteci sorunun yaşandığı dönemde şekillendiğini, mülteci hareketlerinin yükselmesi ile şimdilerde sığınmacı ve mülteci karşıtlığının arttığını ve mülteci koruma politikalarının gitgide güç kaybettiğini belirtmek mümkündür.

yabancı gibi kavramlar yargılamaya yönelik kavramlardır. Bu türden sorunlar karşısında araştırmacılar, 'ev sahibi' toplum ya da salt hukuk perspektifiyle soruna yaklaşmak yerine hukukun ya da ülke politikalarının da eleştirilebileceği gerçeğinden hareketle nesnel kavramlar ve tanımlar üretme yoluna gidebilirler. Görüldüğü üzere belli bir disiplinde kullanılan kavramlar diğer alana aktarılırken bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu anlamda göçmenler ulusal ve uluslararası hukukta yer alan kavramlarla tanımlanmaya ve incelenmeye başlandığında sosyal bilimci duyarlılığından ve nesneliliğinden uzaklaşması riski doğmaktadır.

Suriyeliler örneği sosyolojik olarak ele alındığında, ülkelerindeki savaş koşullarından 'kaçarak' Türkiye'ye sığınmış sığınmacılardan ve mültecilerden söz etmek mümkündür. Bilindiği üzere Suriyeli sığınmacılar Türkiye'ye ilk gelmeye başladıkları 2011 yılından bugüne kadar Türkiye içinde siyasi ve hukuki olarak farklı tanımlamalar ve statülerden geçmişlerdir. Bu yakın örneğin de gösterdiği üzere hukuki tanımlar da zaman içinde değişebilir. Sosyolojik bakış açısıyla ele alındığında Suriyeliler ne Türkiye'de verilen adlandırmalarla sınırlıdır ne de sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir meseledir. Dünyayı ilgilendiren bir sorun olarak bakıldığında hem yerinden edilen insanların insanca yaşamaları için çaba gösterilmesi hem de yerinden edilmeye yol açan nedenlere çözüm üretilmesi ve bazı noktalarda uluslararası hukukun yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Bu türden zengin tartışmalar göç araştırmaları alanının disiplinlerarası ve farklı analiz düzeylerinde çalışılabilen bir konu olmasından kaynaklanmaktadır. Bu zenginlik mülteci kavramı örneğinde görüldüğü üzere muğlaklıkları da beraberinde getirmektedir. Uluslararası anlaşma maddesi gibi güvenilir tanımların dahi farklı disiplinlerin yazını içinde eleştirileri bulunmaktadır. Elbette amaç söz konusu tanımın kullanılmayacağını öne sürmek değil; yalnızca kullanılırken bağlamın doğru belirlenmesinin önemini vurgulamaktır.

3.2 Kuramsal ve Metodolojik Kapsam Sorunu: “Göç” ve “Göçmen” Kavramları

Göç araştırmaları alanındaki kuramsal ve metodolojik sorunlar, ayrı birer çalışmanın konusu olacak düzeyde detaylıdır. Kuramsal eleştirilerin düzeyini göstermesi bakımından örneğin bir makalede göç çalışmalarının “... *dar, yetersiz ve tekrara düşen; yanlış anlamalar, yeniden keşiflerin olduğu ve temel prensiplerin tartışıldığı...*” bir alan olma eğilimi olduğu belirtilmekte ve neden olarak “*sosyal bilimcilerin göç araştırmaları alanına ortak bir paradigmadan bakmak yerine*

disiplinler, bölgeler ve ideolojilere bölünmüş birbiriyle yarışan kuramsal bakış açıları...” üzerinden yaklaşıyor olmalarını gösterilmektedir (Massey ve diğerleri, “An Evaluation of International Migration...” 700-701). Bu makalede bu detaylı sorunun yalnızca kavramlarla ilişkili yönleri ele alınacaktır. Göç kavramlarına dair muğlaklıklar sıklıkla kuramsal ve metodolojik sorunlarla ilişkilendirilmektedir (H. Erbaş, "Göçmen Krizi mi?..."; Sirkeci ve Yaylacı). Merkezi birer kavram olması nedeniyle göç ve göçmen tanımlarını bu bağlamda tartışmak uygun olacaktır.

Göç araştırmaları alanında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda bir göç tanımına yer verilir. Sıkça atıf yapılan kaynaklardan birine göre “*göç yerleşim yerinin kalıcı ya da yarı kalıcı olarak değişimi şeklinde geniş biçimde tanımlanır*” (Lee 49). Lee'nin amacının net bir göç tanımı yapmaktansa üzerinde kuramını geliştireceği en genel tanımı kullanmak olduğunu ileri sürebiliriz. Bu tanıma her göç eyleminde bir başlangıç noktası, bir varış noktası ve sürece dahil olan bir grup engel⁷ olduğunu ekler. IOM tanımı da göçü oldukça geniş bir kapsamda ele almaktadır:

Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir (Göç Terimleri Sözlüğü 35-36).

Örnekleri artırılabilir çok sayıda genel göç tanımında bir kaynaktan bir hedefe yönelme; bazı tanımlarda en az 6 ay gibi bir süre sınırı olmakla beraber genellikle geçici ya da kalıcı yerleşim niyeti; nedenler arasında ise sosyal, ekonomik, askeri, hukuki, kültürel, bireysel vb. çok çeşitli kategoriler ortak unsular olarak sayılabilir. Göç kavramının oldukça kapsayıcı bir tanımla karşılanıyor olmasını, yine bu çalışmalarda sıkça ifade edildiği üzere ‘göçün insanlık tarihinin başından beri var olan bir olgu’ olmasından kaynaklandığını öngörebiliriz. Tarihçiler tarafından insanlığın göç tarihini konu alan kitapların Ortaçağ (Rodriguez ve Grafton) ya da milattan on binlerce yıl öncesinden (Fisher) başlatılması da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Yazında sıkça kullanılan birçok göç tanımı, göçebeliği ayrı tutmakla beraber, tarih boyunca gerçekleşmiş tüm insan hareketliliklerini kapsayacak türdendir.

⁷ Metnin aslında “*an origin, a destination and an intervening set of obstacles*” ifadesi kullanılmıştır. Uluslararası göç yazınında *origin* kelimesi Türkçe menşe, kaynak, gönderen vb. kelimelerle karşılanmaktadır.

Göç tanımları diğer ilgili kavramlara bakılmaksızın tek başına değerlendirildiğinde, tüm değişen göç türlerini de kapsamı bakımından yeterli ve yerinde görünmektedir. Göç kavramı üzerine sorunlar göç kuramları ile ilişkisi üzerinden ortaya çıkmaktadır. Tüm göç türlerini açıklayacak tek bir kuramın olmadığı (Massey ve diğerleri, "Theories of International Migration...") ve hatta böyle bir kurama ulaşma çabasının da yerinde olmadığı (Portes) göç araştırmaları alanında neredeyse ortak bir kabuldür. Ancak yine de çok sayıda kuram geliştirilmiştir ve kuramları değerlendiren, sınıflandıran yayınlar (Massey; Abadan-Unat 1-25; Castles ve Miller 30-44) dahi kendi başında önemli bir yer tutmaktadır. Göç konusunda kuram geliştirme çabasında olmak tüm göç türlerinin ortak yönlerini saptama ve çözüm üretme konusunda önemlidir (H. Erbaş, "Suçlular/Nedenler, Mağdurlar...").

Yazında ilk göç kuramı olarak atıf yapılan çalışma Ravenstein'in 1885 tarihli göç kanunlarıdır. Göçün neredeyse hep var olmuş bir toplumsal olgu olduğunu düşünürsek, atıf yapılan ilk göç kuramının oldukça 'yakın' tarihli olduğunu öne sürebiliriz. Ravenstein'in kuramı itme-çekme kuramları olarak da adlandırılan ekonomik göç kuramlarının ilkidir. Bu kuramlar temelde göçmeni göç edeceği yerde çeken ve geride bırakacağı yerleşim yerinde iten faktörlere odaklanır. Gitgide sürecin daha karmaşık yönlerini, yeni göç türlerini ve daha farklı değişkenleri hesaba katan tarihsel – yapısalcı kuramlar ve göç sistemleri kuramları gelişmiştir. Her ne kadar kuramlar zamanla göçün farklı yönlerini kapsar nitelikte olsa da temel bir kısıtlılık söz konusudur. Birçok çalışmada göç kuramları başlığı altında ele alınan kuramlar temelde bir soruyu cevaplamaya yöneliktir: 'insanlar neden göç eder ve göç etmeye devam eder?'

Bu sorunun göç alan gelişmiş ülkelerin 'ihtiyaçlarını' karşılamaya yönelik bir çaba olduğu eleştirisi bir yana; söz konusu kuramlar neredeyse yalnızca işgücü göçüne ve onun da tek bir aşaması olan 'göç öncesi sürece' odaklanmaktadır. Göç kuramlarını üzerine bir değerlendirme yapmak bu makalenin amacı olmadığı için, kuramsal düzeydeki bu 'sınırlılığın' göç kavramları ile ilişkisine odaklanılacaktır. Bu durum doğrudan 'göçmen' kavramı ile ilişkilidir.

Göç kavramları arasında belki de en kolay tanımlanabileceği düşünülen kavram göçmendir. Basitçe göçmenin, göç eden kişi olduğunu söyleyebiliriz⁸. Göç yazınında ise iki tür kullanım mevcuttur. Dünya genelinde göç sayılarından bahsederken göçmen kavramı tüm göç eden kişileri kapsayacak şekilde kullanılır.

⁸ Türkçede olduğu gibi İngilizcede de göçmen (*migrant* / *immigrant* / *emigrant*) kelimesinin karşılığı, göç etmek (*to migrate*) fiilinden türemiştir.

Ancak göçmen tanımı yapılan durumlarda, kavramın bu genel anlamdan çıkarılıp daha küçük bir grubu karşılamak üzere kullanıldığını görürüz. Örneğin IOM sözlüğündeki tanım şu şekildedir:

Uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir 'göçmen' tanımı bulunmamaktadır. Göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve 'kişisel uygunluk' sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir (Göç Terimleri Sözlüğü 37).

Bu tanıma göre göçmen, basitçe 'göç eden kişi' değildir çünkü bu tanımda 'dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın' ve 'maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek' ifadeleri yalnızca yer değiştirme ve insan hareketliliğinden daha spesifik bir duruma işaret etmektedir. Yine akademik yazında özellikle gönüllü – zorunlu göç ya da göçmen – mülteci ayrımı yapılan durumlarda göçmenin, ekonomik göçmen ya da işgücü göçü ile aynı anlamda kullanıldığına sıkça rastlanmaktadır. Bu noktada şu soruyu sormak yerinde olacaktır: göç tüm insan hareketliliği biçimlerini kapsayacak şekilde geniş tanımlanırken; göçmen neden bazı durumlarda genel göç bazı durumlarda ise sadece bir göç türü ile ilişkilendirilmektedir?

Bu sorunun iki cevabı olduğunu öne sürebiliriz. Birincisi göç kuramları ile yakından ilişkilidir. Şüphesiz Sanayi Devrimini takip eden toplumsal gelişmeler özellikle işgücü göçünü dikkat çekici düzeyde artırmıştır ve göç kuramlarının işgücü göçü üzerinden geliştirilmesi bu süreç ile paralel ilerlemiştir. Ancak daha önce de değinildiği üzere göç, yüzyıllar boyunca farklı türleriyle karşılaştığımız bir toplumsal olgudur ve bugün de çok farklı biçimlerde devam etmektedir. İşgücü göçü yalnızca bir göç türü olup; 'maddi koşulları iyileştirmek' dışında çok sayıda nedenle insanlar buldukları ülkeden ayrılp başka bir ülkede yaşamaya karar vermekte ya da zorunda kalmaktadırlar. Göçmenin işgücü göçü ile sınırlandırılmasının diğer nedeni ise mülteci kavramı ele alınırken değinildiği üzere; zorla yerinden edilen gruplara ihtiyaç duydukları korumanın sağlanabilmesi için gönüllü ve zorunlu⁹ yer değiştirme biçimlerini birbirinden ayırmaktır. Ancak bu durumda, bir gruba koruma sağlanırken diğer grup bir anlamda tüm göçmen-karşıtı tutumların hedefi haline

⁹ Gönüllü ve zorunlu göç ayrımının muğlaklığını tartışan bir araştırma için bkz. (Ottonelli ve Torresi).

getirilmektedir. Sonuç olarak göçmen ve mülteci kelimelerini kullanacak her kişi bir tercih yapmak durumunda kalmaktadır. Göçmen kavramının tüm göç türlerini kapsayacak genel bir kategori olarak kabul edilmesi; her tür çalışmada değer yüklü ifadelerin kullanılmasını bir nebze de olsa engelleyebilir ve görece 'yansız' bir kavram olarak tercih edilebilir. Elbette bu tercih tarih boyunca yaşanan tüm farklı göç türlerini bir tutmak ve aktörleri olan göçmenlerin de aynı süreçlerden geçtiklerini anlamına gelmemektedir. Aksine analitik düşünmeyi mümkün kılma ve odaklanılan göçü analiz etmeyi sağlaması açısından genel göç ve göçmen kavramının altında farklı göç ve göçmen türlerinin bulunduğu ve yeni türlerinin/kalıplarının ortaya çıktığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Burada sadece şu saptamayı yapmakla yetinelim: önceleri 'insanlar neden göç eder ve göç etmeye devam eder?' sorusu şimdilerde yerini 'insanlar nasıl ve neden yerini yurdunu terk etmek durumunda bırakılır ve "kaçar"?' sorusuna bırakmıştır ki bu değişim de zaten göç ve göçmen konusunda yeni kavramlar üretmenin gerekliliğinin göstergesi ya da kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Göç kuramlarının belli bir dönemde ortaya çıkan bir göç türüne odaklanmış olmasının yanı sıra bir de metodolojik karşılığı bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere göç kuramlarının çoğu göçün neden ortaya çıktığı, nasıl sürdüğü ve insanların neden başka yerleşim birimlerine, ülkelere göç ettiği sorusunu cevaplamayı amaçlamaktadır. Bu da göç sürecinin yalnızca göç öncesi, karar alma aşamasının ve belki bir nebze de göç sonrası sürecin konu edildiği anlamına gelmektedir. Oysa göç; i) göç öncesi aşama ii) göç yolculuğu ve iii) göç sonrası aşama olmak üzere üç aşamalı fakat bütüncül bir süreç olarak ele alınmalı ve analiz edilmelidir (H. Erbaş, "Metodoloji Tartışmaları ..." ; H. Erbaş, *Gidişlerden Kaçışlara Göç...* 312-343). Göçün yalnızca bir aşamasına odaklanıp diğer aşamaların ihmal edildiği durumlarda bütüncül bir bakış açısı geliştirmek mümkün olmamakta ve en temel kavramlar üzerinde dahi anlaşmazlıklar kalıcı hale gelmektedir. Bu sorun özellikle kitlesel göç söz konusu olduğunda daha belirgin olmaktadır çünkü bu gruplar sınıfsal, kültürel, etnik vb. ayrımları görülmeyen homojen gruplar gibi algılanabilmektedir. Oysa kitlesel göç ile gelmiş bir grup içinde aynı anda düzenli ve düzensiz göçmenler bulunabilir. Yine aynı grubun içinde yerinden edilmiş sığınmacılar ile bu akıma dâhil olarak işgücü göçü yapan kişilerin de olması mümkündür. Diğer yandan göç, statik bir süreç değildir ve göç deneyimi çıkış noktasından, göç yolculuğuna; bir veya birden fazla varış noktasında farklı biçimlere bürünebilir. Bu nedenle göç araştırmacıları göç sürecinin bir aşamasında karşılaştıkları göçmenin önceki aşamalarda deneyimini ve sonraki aşamada

muhtemel sonuçları göz önünde bulundurarak bütünsel bir analiz yapmayı amaçlamalıdır.

Göç ve göçmen kavramlarını en geniş insan hareketliliği anlamında kullanma önerisine ek olarak; göç ve göçmen türlerine dair ve sürece ilişkin diğer kavramları kullanırken ise üç aşamalı göç süreci yaklaşımının kullanılması önerilmektedir. Göç ve göçmen türlerine dair birçok kavramın göçün ilk aşaması olan göç öncesi / karar alma süreci ile ilişkili olduğunu öne sürebiliriz: zorunlu – gönüllü göç, kitlesel – bireysel / aile göçü, zincirleme göç, aile birleşimi göçü, yaşam biçimi göçü, beyin göçü, çevresel / ekonomik / yoksulluğa bağlı / işgücü göçü, yerinden edilmiş kişi, ülkesinde yerinden edilmiş kişi vb. Bu kavramları kullanırken göçmenin ya da göçmen grubunun göç öncesi süreçteki değişkenlerini göz önünde bulundurmak gereklidir. İkinci aşama olan göç yolculuğu süreci ise düzenli – düzensiz göç, insan / göçmen kaçakçılığı, transit göç, doğrudan – aşamalı göç, sığınmacı vb. kavramlar ile ilişkilidir. Göç sonrası süreçte daha çok geçici ya da kalıcı yerleşilen ülkedeki gruplar, uyum süreçleri, politikalar, yapılanmalara dair kavramlar karşımıza çıkmaktadır: göçmen topluluğu, etnik grup, azınlık grubu, etnik ekonomi, diaspora, entegrasyon, asimilasyon, ayrımcılık, geri dönüş göçü, göçmen işçi, kalifiye göçmen, geçici – kalıcı ikamet izni vb. Elbette bunlar katı sınırlar değildir ve her bir kavramın birden fazla aşama ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Burada yapılan sınıflandırma kavram tercihleri yapılırken kabaca hangi aşamadaki değişkenlere odaklanılması gerektiğine dair ipucu sunmayı amaçlamaktadır. Diğer yandan mültecilik, uluslararası ağlar gibi kavramlar göçün tüm aşamalarına bakılarak anlaşılabilir türden süreçlere işaret etmektedir.

Özetle, göç araştırmaları alanındaki kuramsal çalışmalar göçün belli bir tarihsel dönemde ortaya çıkan bir türü ve bir ya da iki aşaması ile sınırlı biçimde gelişmiştir. Bu kuramsal kısıtlılık metodolojik yaklaşıma da etki etmekte ve göçün bütünsel olarak ele alınıp analiz edilmesinde yeterli olamamaktadır. Burada yapılan sınıflandırma ile amaçlanan göç araştırması yaparken kuram ile konu arasında bağ kurma ve çok sayıda kavram ile göç aşamalarını ilişkilendirme bakımından bir öneri sunmaktır.

3.3 Politik Önem ve Etik Sorunlar: Yanlı / Yanlış Kavramlar

Göç araştırmaları alanının disiplinlerarası niteliği, birden fazla analiz düzeyinde yürütülen çalışmalar ve kuramsal – metodolojik sınırlılık nedeniyle ortaya çıkan kavram karmaşasının sebepleri ve hangi yaklaşımlarla ne tür sınıflandırmalar yapılabileceği üzerine durduktan sonra; bu alt bölümde kavram karmaşasının

kavram 'kargaşasına', yani kendinde bir belirsizlikten çok bilinçli ve amaçlı anlam kaymalarının bulunduğu durumlara yer verilecektir.

Günümüzde insan hareketliliğinin coğrafi kapsamı, göç eden insan sayısı, kitlesel göç hareketleri ve tüm bunların ekonomi piyasalarındaki karşılığı, göçü küresel etkiye sahip politik bir konu haline getirmektedir. Göçü yalnızca az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere; başka bir deyişle Güney'den Kuzey'e yönelik bir hareket kabul eden geleneksel bakış açısı; gelişmiş Kuzey ülkelerinde göçmen 'akınlarını' engellemeye yönelik 'önlemlerin' daha yoğun tartışılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu da göçün daha politik bir konu olarak gündemde tutulmasına neden olmaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde göçün gitgide daha 'sıcak' bir politik gündem maddesi olması üzerine yapılan yakın tarihli bir çalışma (Grande, Schwarzbözl ve Fatke) da göstermiştir ki; göç politikaları üzerine yükselen tartışmaların sebebi doğrudan sosyo-ekonomik etkiler ya da nesnel baskılar değil; özellikle radikal sağ popülist partiler tarafından konunun parti rekabeti malzemesi haline getirilmesidir. Benzer biçimde 2016 ABD Başkanlık seçimlerinde de göç, parti propagandalarının önemli bir gündem maddesi olmuş (Winders) ve daha sonra seçimi kazanan Cumhuriyetçi Parti adayı Donald J. Trump'ın bir duvar örerek Meksikalı göçmen akışını engelleme 'projesi' neredeyse dünyada kitle iletişim araçlarına erişimi olan herkes tarafından duyulmuş ve akıllara kazınmıştır. Batı Avrupa ve ABD'ye ek olarak Türkiye'de de, yerel yönetimlerin yetkisinin sınırlı olduğu bir konu olmasına rağmen, Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerinden önce iki aday ile yapılan seçim öncesi açık oturum tartışmasında¹⁰ dahi adayların 'İstanbul'da yaşayan Suriyeli göçmenler ile ilgili planları ve yaklaşımları' sorulmuştur. Özetle, son dönemlerde göç nesnel etkilerinin ötesinde tartışılan, medyada görünürlüğü artan bir politik gündem maddesi haline gelmiştir.

Göçün giderek değeri artan bir politika alanı olmasının beklenen bir sonucu olarak, çok sayıda çıkar grubunun göçe dair süreçlerde rekabet ettiğini tahmin etmek zor değildir. Dolayısıyla "diğer alanlarda da benzer bir durum olsa da özellikle göç konusunda konunun 'kırlınlığı' ve 'hassaslığı' nedeni ile neredeyse tarafsız kavram bulunmamaktadır. Bu nedenle de kavramların kötüye kullanıma açık oluşu göç konusunda diğer alanlardan çok daha yüksektir" (H. Erbaş, *Gidişlerden Kaçışlara Göç...* 29). Yanlı kavramlar, göçü tüm boyutlarıyla bilme ve anlama sorumluluğu yüklenemeyecek geniş seçmen kitleleri üzerinde kaçınılmaz olarak etkili olmaktadır. Bu nedenle göç araştırmaları alanında çalışan bilim insanlarının ve rapor vb. içerik

¹⁰ 16.06.2019 tarihli İstanbul 2019 Seçim Özel Programı.

üreten tüm sivil toplum kuruluşu, uluslararası örgüt, medya gibi kaynakların kullandıkları kavramların göçmen karşıtlığını güçlendirir nitelikte olup olmadığına dair bir hassasiyet ile hareket etmeleri gerekmektedir. Kavram tercihleri, göçmenlerin hayatına mal olabilecek sonuçlar doğurma ihtimali nedeniyle politik ve etik bir karar ve sorumluluktur.

Yazında bu konuyu tartışan çok sayıda yayın bulunmaktadır. Alex Sager 'göçmen krizi' (*migrant crisis*) ifadesinin göçmenlere zarar veren yanlış bir kullanım olduğunu öne sürdüğü çalışmasında (Sager) bu tür kullanımların göçü insani bir meseleden çok güvenlik bağlamında ele alan yaklaşımın ürünü olduğunu belirtmektedir. 'Göçmen krizi' kullanımını ile ilgili olarak dünyada yaşanan krizlerin göçmenleri yarattığı gerçekliğinin dikkate alınarak 'göçmen krizi' değil, 'krizlerin göçmenlerinden' söz etmenin daha yerinde olacağı yönünde ek bir değerlendirme de mevcuttur (H. Erbaş, "Göçmen Krizi mi?..."). Yine tarafsız gibi görünen transit göç, transit göçmen ve transit göç ülkesi (*transit migration / migrant / country*) kavramlarının Avrupa Birliği'nin göç politikasını uluslararasılaştırma ve dışsallaştırma aracı olarak kullandığı ve 'transit' ifadesinin sabit bir tanımı olmamakla birlikte olumsuz çağrışımı olan yanlış bir kavram olduğu saptanmıştır (Düvell).

Yasal / yasadışı göçmen (*legal / illegal migrant*) ayrımının suçlayıcı olduğu açıkça ortadadır. Göçmenin yasadışı dolayısıyla 'suçlu' olma hali; göçmenin yakalanmasını, yargılanmasını, suçlu bulunmasını, gözaltına alınmasını, hapsedilmesini ve sınır dışı edilmesini 'doğal' kıldığı için eleştirilmektedir (Atasü Topçuoğlu 8). Bazı düşünürler yasadışı göçmen ya da yabancı (*alien*) ifadesi yerine belgesiz göçmen (*undocumented migrant*) ya da düzensiz göçmen (*irregular migrant*) kavramlarının daha uygun olduğunu savunmaktadır (Paspalanova). Ancak düzensiz göç ve düzensiz göçmen kullanımları da devletin egemenliğini tehdit etme, düzeni tehlikeye atma ve düzeni hak etmeme çağrışımlarını içerdiği ve tüm bu nitelermeler zaman içinde göçmenlerin birer özelliği haline aldığı için eleştirilmektedir (Atasü Topçuoğlu 8-11). Bu durumdaki göçmenler için belgesiz göçmen kavramı en tarafsız tercih gibi görünmektedir.

Şüphesiz kavram tercihine dair bu uyarılar yalnızca 'politik doğruculuk' gereği ortaya atılmamıştır. Yakın dönem bir örneği olması bakımından ABD'deki bir tartışmaya göz atmak uygun olacaktır. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından aile temelli göç vizesi (*family-based immigrant visa*) olarak ifade edilen ve aile üyelerinin kefil olmasıyla ülkeye göçmen kabulünü mümkün kılan sistem; son yıllarda Başkan

Trump ve göçmen karşıtı politikacılar tarafından zincirleme göç (*chain migration*); göçmen savunucuları tarafından ise aile yeniden-birleşimi (*family reunification*) kavramlarıyla ifade edilmektedir (Garfing; Qiu). Aile birleşimi ifadesi aileyi merkeze alan ve aile üyelerinin bir arada olmasını sağlama gibi ‘doğal’ bir süreci işaret ederken; zincirleme göç ‘bir kişinin ardından birçok kişiyi kabul etme’ ve ‘kontROLSÜZ, çok sayıda göçmen kabulünü’ çağrıştırmaktadır. Özetle, önemsiz gibi görünen kelime ve kavram tercihleri kamuoyunu etkilemede oldukça etkili veya göçmen karşıtlığını körüklemeye bakımından tehlikeli olabilmektedir. Dolayısıyla sözlük karşılığı, yazında sıkça kullanılmış olması, hukuki metin kaynaklı olması ya da kamu kuruluşlarınca tercih ediliyor olmasına bakılmaksızın kullanılan kavramlar etik bir süzgeçten geçirilmelidir. Bu bağlamda bilim insanlarına düşen görev özellikle göçmen gibi hassas gruplar söz konusu olduğunda kavramların politik çağrışımlarına ve kullanımlarına azami özen göstermek, tarafsız kavramları kullanmayı tercih etmek ve bulunamadığı durumlarda tarafsız kavramlar üretmektir.

3.4 Tercüme Sorunu, Türkiye’nin Göç Deneyimi ve Yazınsal Birikimi

Bir dilde üretilen kavramların başka dile aktarılırken anlam kaybına uğraması, başka deyişle tercüme sorunu hem edebi hem bilimsel yazında yaşanan ortak bir sorundur. Dilsel aktarım hatalarının ve kısıtlılıklarının, yabancı dilde okuyan araştırmacı sayısındaki artış, uluslararası yayınlara erişimin kolaylaşması ve sözlük çalışmaları sayesinde büyük oranda aşıldığını öne sürmek mümkündür. Buna rağmen bazı kavramların tek kelimelik tam tercümesi hem farklı anlam dünyalarına karşılık gelmesi nedeniyle ‘teknik’ olarak hem de her ülkede göç araştırmaları alanının farklı tarihsel, toplumsal, hukuki, siyasi koşullarda gelişmiş olması nedeniyle mümkün değildir.

Göç araştırmaları alanında da yaşanan bu sorunu göçmen kelimesi ile örneklemek mümkündür. İngilizcede göçmen anlamında *migrant* / *emigrant* / *immigrant* kelimeleri mevcuttur. Türkçedeki kullanımıyla göçmen kelimesinin karşılığı *migrant* iken; *emigrant* bir ülkeden göç eden; *immigrant* ise bir ülkeye göç eden kişi anlamına gelmektedir¹¹. Türkçede ise bu ifadeleri tek kelimelik bir karşılığı bulunmamaktadır ve birden fazla kelime kullanarak sorun aşılmaya çalışılmaktadır. Buna karşılık Türkçe konuşma dilinde göçmen anlamında kullanılan bir diğer kelime *muhacir*dir. Yazında muhacir kelimesinin genel göçmen ifadesinden farklı bir anlamı bulunmaktadır:

¹¹ Bu kavramların kullanımı konusunda İngilizcede bir ortaklaşım bulunmamaktadır. Bazı düşünürler tüm göçmenler için “migrant” kavramını kullanabilmektedir.

Muhacir, Osmanlı'nın dağılım süreciyle ilintili olup, daha çok Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan ya bir sıcak çatışma neticesinde ya oralarda kendisine yapılan baskılar dolayısıyla ya da bir İslam ülkesi olan Osmanlı'da yaşamayı tercih etme sebepleriyle gelen ve geldiği yere bir daha dönmeyip iskâna tabi tutulan, -soykütüksel manada- etnik kökeni (devletçe) mühim olmayan Müslüman göçmen kimseye verilen addır (Sepetçioğlu 52).

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere göç kavramlarının bir dilden diğerine aktarılırken yaşanan tercüme zorlukları dilsel bir meseleden çok tarihsel süreçlerin ve deneyimlerin ortaya çıkardığı farklılıklardır. Bir başka örnek, Türkiye'den Almanya'ya göç eden kişiler için konuşma dilinde üretilmiş ancak daha sonra akademik çalışmaların da konusu olan *Almanca* ifadesidir. Yine aynı kişiler için kullanılan Almandaki *Gastarbeiter* ifadesi şüphesiz sadece 'misafir işçi' kelime karşılığında daha fazla şey ifade etmektedir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, göç konusunda bir araştırma yapılırken, göç sürecine dâhil olan ülkelerin konuşma dilinde ve yazınında göçe dair kullanılan kavramları ve tarihsel olarak ortaya çıkış koşullarını biliyor olmak büyük önem arz etmektedir. Daha önce de değinildiği üzere son dönemde Türkiye'de göç araştırmalarında dikkat çekici artış olmakla beraber; mevcut çalışmaların Türkiye'nin göç deneyimi ve yazınından beslendiğini söylemek oldukça zordur. Her ne kadar bu çalışma sınırlarında Türkiye'deki göç araştırmaları yazınına detaylı olarak ele almak mümkün olmasa da; Türkiye'nin göç deneyimi ile paralel olarak yazının gelişimine değinerek bazı kavram ve kullanımlar hatırlatılacaktır. Göç, Türkiye'de her zaman başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimler alanında ilgi gören, verimli bir çalışma konusu olagelmıştır. Gelişimi ise Türkiye'nin göç deneyimi ile büyük oranda paralel ilerlemiştir.

Cumhuriyet dönemi gelişim sürecine geçmeden önce, kavram zenginliğini göstermek amacıyla Osmanlı Devleti döneminde sadece içgöç türleri için kullanılan birkaç kavrama kısaca göz atabiliriz. Osmanlı toprak sisteminde işlemesi gereken toprağı bırakarak göç eden kişilere *çift-bozan* denmekteydi (Erdoğan Özünlü ve Gümüşçü). Göç kelimesinden türemekle birlikte yerleşik olmama anlamına gelen, kısa süreli yer değiştirmeler için *göçer*, *konar-göçer*, *göçkün*, *göçebe* kavramları kullanılmıştır (Yılmaz ve Telci). Bir başka kaynakta iki göç kavramı şöyle karşılaştırılmıştır:

Kaçgun terimi eski yerinden zorla çıkartılan, atılan insanları, göçgün terimi ise bu insanların kaçış sırasında ve sonrasında vardıkları yerde yaşadıkları göçmenlik sürecini ifade eder. Kaçgun terimi, kaçak teriminden farklı olarak yasal bir insanı anlatır ancak bu insan sanki suçluymuş gibi kaçmak zorundadır. Göçgün terimi, göçmen teriminden farklı olarak ve “gun” ya da “gün” son eklerinin de vurguladığı gibi, gün’den güneş’ten uzaklaşmayı, yoksunluğu, bir düşgünlük durumunu, düşey toplumsal hareketliliği ifade eder (M. Erbaş 151).

Cumhuriyet Döneminde hem göç eden kişi sayısı hem de süreklilik arz etmesi bakımından Türkiye’yi büyük ölçüde etkileyen ve göç araştırmacılarının üzerinde çalışma yürüttüğü göç dalgalarını farklı biçimlerde sınıflandırmak mümkündür. Bu çalışma içgöç – dışgöç ya da göç alan – göç veren konumlarından biriyle sınırlı olmadığı için yapılan sınıflandırma da bu ayrımlardan bağımsızdır. Türkiye’yi toplumsal düzeyde etkileyen dört ana göç dalgasından bahsetmek mümkündür: i) Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine geçiş göçleri ii) Kırdan kente göç iii) Avrupa’ya giden işçi göçü iv) 1980 sonrası Türkiye’ye yönelen sığınmacı göçü.

Osmanlı Devletinin hâkim olduğu geniş coğrafyadan Anadolu’ya çekilme süreci çeşitli nüfus hareketlerine neden olmuştur. Öyle ki Cumhuriyet kurulduktan sonra dahi eski Osmanlı topraklarından Türkiye’ye Müslüman ve / veya Türk göçü devam etmiştir. *Balkanlaşma* olarak da adlandırılan (Tekeli, *Göç ve Ötesi* 42-49) bu göç dalgaları, genellikle ‘ulus-inşa’ sürecinin bir parçası olarak görülmüş ve analiz edilmiştir (Kirişçi, “Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi”; İçduygu ve Sirkeci). Göç türü olarak ise içgöç ile dışgöç arasında bir kategori ve zorunlu göç kapsamında ele alınmıştır (Tekeli, *Göç ve Ötesi* 44). Aynı dönemde gerçekleşen *mübadele* toplumsal etkilerinden çok Yunanistan ile ilişkiler bağlamında konu edilmiştir. Bu nüfus hareketlerine dair kullanılan bazı kavramlar *mübadele*, *mübadil* ve *muhacir*dir (Sepetçioğlu).

Türkiye’de uzun yıllar boyunca göç çalışmaları denildiğinde akla içgöç yani kırdan kente göç araştırmaları gelmiştir. 1950’ler ve 1960’lar boyunca sürekli göçe dönüşen ve 1970’lerde doruğa ulaşan (Akşit) bu nüfus hareketliliği Türkiye’de özellikle 1970’lerde toplum bilimleri araştırmalarında merkezi konumda olmuştur (Tekeli, “Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi”). İçgöç araştırmaları kuramsal ve metodolojik yaklaşımlar geliştirecek kadar zengin ve olgun bir çalışma alanıdır ve elbette burada özetlemek mümkün değildir ancak sorunsal alanlarına kısaca değinilerek ana hatlardan bahsetmek yerinde olacaktır. Türkiye’de

ıçgöç süreci kırsal alandaki dönüşümler, modernleşme, makineleşme, topraksızlaşma, ekonomik dönüşümler; kır-kent arasında itici ve çekici faktörler; kentleşme, gecekondulaşma, kente uyum süreçleri; aşamalı göç üzerinden ıçgöç dışgöç ilişkisi ve farklı yerleşim birimleri arasında göç hareketleri üzerinden sorunsallaştırılmıştır (İçduygu ve Ünalın; Tekeli, *Göç ve Ötesi*; İçduygu ve Sirkeci; Karpat). Bu nedenle Türkiye yazınında göç araştırmaları ile kentleşme uzunca dönem neredeyse aynı anlama gelmiştir. Kavramsal düzeyde ise kırsal göç ile kentleşme; göçmen ile gecekondulu aynı sürecin (modernleşme) parçası olarak birbirini yerine kullanılmıştır (Karpat 28). Türkiye toplum bilimleri alanının neredeyse 50 yıllık sürecinde önemli yer tutmuş olan ıçgöç yazını, bugünün daha çok dışgöçe odaklanan araştırmacılarını hem kavramsal, kuramsal ve metodolojik yönden besleyebilir hem de Türkiye'deki nüfus süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak derinlikli analizler sunabilir.

1950'li yıllarda başlayan ve 1960'larda imzalanan ikili anlaşmalar ile hızlanan süreçte Türkiye'den Avrupa'ya (Almanya, Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İsveç, İsviçre vd.) yoğun bir işgücü / işçi göçü yaşanmıştır¹². Türkiye'nin hem toplumsal hem de araştırma boyutunda uluslararası göç deneyiminin büyük kısmı bu kategoride toplanmıştır. Bu nedenle Türkiye'de dışgöç alanında tür olarak işgücü göçü ve giden göç konusunda çok sayıda çalışma bulmak mümkündür. Yine birçok uluslararası göç kavramı bu süreçle ilintili olarak üretilmiş ve/veya kullanılmıştır. Türkçeye özel *gurbetçi*, *Almancı* ifadeleri ile diaspora, ikinci / üçüncü nesil göçmenlik, işçi dövizi / göçmen havalesi, aile birleşimi, etnik ekonomi, asimilasyon / entegrasyon / çokkültürlülük, ulus aşırı ağlar, geri dönüş miti vd. çok sayıda uluslararası göç kavramsallaştırması ve tartışmaları bu kategorideki göçmenler ve onlar üzerine yapılan saha çalışmaları üzerinden tartışılmıştır. Türkiye'den Avrupa'ya yönelen göç zaman içinde farklı nedenler, türler, güzergâhlar boyunca değişikliğe uğramış ve göç yazını da süreci takip etmiştir. Doğal olarak Türkiye'de uluslararası göçe dair perspektif ilk olarak göç veren ülke konumundan gelişmiştir.

Türkiye'ye yönelen gerçek manada uluslararası göç 1979 İran Devrimi sonrası sınırı geçerek Türkiye'ye sığınan İranlılar ile başlamıştır. Daha sonra Afganistan'daki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, İran-İrak savaşı, Sovyetler Birliğinin dağılması, ABD'nin Irak operasyonu ve son olarak Suriye iç savaşını takiben Türkiye komşu ve bölgesindeki ülkelerden göç almıştır. 1980'lerden başlayarak arka arkaya gelişen bu

¹² Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçünün göç öncesi, göç yolculuğu ve göç sonrası sürecinde çok farklı alt başlıklara odaklanan çok sayıda çalışma mevcuttur. Temel bir kaynak için bkz. (Abadan-Unat)

göç dalgaları Türkiye'nin göç veren ülkeden göç alan ülkeye dönüştüğüne dair soru işaretlerini ve analizleri beraberinde getirmiştir (Erder; Kirişçi, *Turkey: A Transformation from Emigration to Immigration*). Özellikle bölge ülkelerindeki ekonomik dalgalanmalar, siyasi dönüşümler, istikrarsızlıklar ve çatışmalar Türkiye'ye yönelen göçün kaynağı ve nedenleri olmuştur. Türkiye mülteci statüsü, oturma izni ya da vatandaşlık gibi yasal statüler tanımada sınırlı politikalar yürüten bir ülke olduğu için, bu göçmenlerin büyük çoğunluğu Türkiye'de bir belirsizlik durumunda bulunmaktadır (Danış ve diğerleri). Bu nedenle Türkiye'ye yönelen nüfus hareketleri "... transit göç akınları, yasadışı işgücü göçü, sığınmacı ve mültecilerin hareketi ve kayıtlı yabancı göçü"¹³ olarak gruplandırılmaktadır (İçduygu 89). 2011 sonrası başlayan kitlesel Suriyeli göçü de bu kategorinin bir parçasıdır ve sayıca çok daha büyük bir göç akını olduğu için göç politikaları bakımından Türkiye'yi hazırlıksız yakalamış ve bir hayli zorlamıştır. Akademik yazın yönünden devletin de ortaya çıkan sorunlara çözüm amaçlı teşviki ile Suriyeli göçüne dair hızla çok sayıda araştırma yürütülmüş ve yayın yapılmış olsa da; bu çalışmaların büyük bir kısmı göç kuramları ve Türkiye'nin göç deneyimi ile yeterli bağı kuramamış ve betimleme yapmanın ötesine geçememiştir.

4. Sonuç

Bir toplumsal olgu olarak göç ve bir araştırma alanı olarak göç çalışmaları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde 'köklü' denebilecek bir tarihe ve birikime sahip olmasına rağmen kavramsal sorunların belki de en yoğun olduğu alandır. Bu çalışmada sorunların aşılammamış olmasının nedenleri, göçün ve araştırma alanının yapısal özellikleri, zenginlikleri, zorlukları, sorunları ve çıkmazlarıyla bir arada değerlendirilmiştir. Kavramsal sorunların bu çerçevede ele alınmasının hem akademisyenlere hem de konu ile ilgilenen tüm diğer kişilere, kavram tercihi yaparken göz önünde bulundurabilecekleri tartışma eksenlerini sunma amacını kısmen yerine getireceği umulmaktadır.

Makalenin giriş bölümünde belirtildiği üzere bu çalışmada hangi kavramın ya da tanımın tercih edilmesi gerektiğini saptama amacı taşımak yerine belirli kavramlar üzerinden kavram tercihi konusunda farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Oldukça hassas bir kategori olan mülteci, yasadışı göçmen, kaçak, yabancı, yasadışı göç kavramları ve tanımlarının yalnızca uluslararası hukuk ve bürokratik uygulamalar üzerinden tanımlanma zorunluluğu ya da mülteci tanımının bazı kaynaklarda iddia

¹³ Bu sınıflandırmada kullanılan transit göç, yasadışı ve yabancı kavramları bir önceki başlıkta yer verilen tartışmaları ifadelerdir.

edildiği kadar değişmez ve tartışılmaz olmadığı işlenmeye çalışılmıştır. Aksine, akademik yazında yer alan bazı yaklaşımlar hukuki tanımları aşmayı ve yasal kategorilerdense sosyolojik fenomenlerin öncelenmesini daha uygun bulmaktadır. İnsani alanda olsa dahi bu tür uluslararası anlaşmaların nihai sınırlarının devletler tarafından belirlendiği ve devletlerin her durumda göçmen ve mülteci dostu olmadığı; ulusal çıkar, ulusal egemenlik, sınırların korunması gibi farklı önceliklerin de sürece dâhil olduğu akılda tutulmalıdır. Burada kastedilen uluslararası hukuk kaynaklarının tümünden reddi değildir; bir kavram uluslararası anlaşmalar ile tanımlanabileceği gibi, konunun bağlamına göre sosyal bilimler yazını içinde geliştirilen tanımların kullanılması ve hatta yazın içinde geliştirilen yaklaşımlar üzerinden hukuk metinlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekli olabilmektedir.

Dönem dönem bazı göç türleri ve güzergâhları yükselişe geçse de göçün sürekli değişen ve dönüşen bir toplumsal olgu olduğu her zaman akılda tutulmalıdır. İşte bu nedenle göçmenler gibi hassas grupları tanımlamada her durumda olumsuz anlamda yanlı ve değer yüklü kavramlar yerine tarafsız kavramların kullanılmasının etik-politik bir sorumluluk olduğu vurgulanmıştır. Analiz düzeyinde her bir göç ve göçmen türünü farklı kavramlarla tanımlamakla beraber genel olarak tüm yer değiştirenler için göçmen kavramının kullanılması mümkündür. Göçmen kelimesinin özellikle Batılı gelişmiş ülkelerde olumsuz çağrışımlar ve karşıtlık taşıması; kavramı tamamen terk etmek için bir gerekçe olmamalıdır. Bu türden bir geri adım, örneğin işgücü göçü yapan kişilerin koşullarını iyileştirmek üzere hareket ettikleri için 'ev sahibi' toplumda düşmanlıkla karşılaşmasını 'normal' kabul etmek anlamına gelebilir. Özetle göç etmek bir suç olmadığı gibi göçmenler de suçlu değildir ve mültecilerin özel korunmaya ihtiyaç duyan hassas bir grup olduklarını savunmak için de diğer göç ve göçmen türlerini 'dışarıda' bırakma gerekliliği görülmemelidir.

Politikacıların, kitlelerin desteğini almak için dönem dönem farklı toplumsal meselelere odaklandığını ve bu rüzgâr geçtikten sonra aynı konunun neredeyse unutulduğunu tarihsel olarak gözlemlemek mümkündür. Son yıllarda sağ popülizmin favori politika / propaganda alanı göç olmuştur ve göçmen karşıtlığı da bu sürece paralel olarak yükselmektedir. Bu noktada bilim insanlarına düşen görev, kavram ve analizlerinin kötüye kullanıma açık olmaması konusunda özenli olmaktır. Bunu sağlamanın en basit yollarından biri nötr/yansız kavramları seçmek ve kullanılan kavramları net biçimde tanımlamaktır.

Bu çalışmada öne çıkarılan bir diğer husus göç araştırmalarının ulusal ve uluslararası düzeyde sunduğu zengin yazından faydalanmanın gerekliliğidir. Bilindiği üzere Türkiye göç ile 2011 yılında tanışmamıştır. Osmanlı Devleti dönemindeki nüfus hareketleri, kavramsallaştırmalar ve uygulanan çeşitli politikalar bir yana; Cumhuriyet dönemi de çok farklı türde göç hareketlerine ve dolayısıyla deneyimine sahne olmuştur. Bu zengin deneyim akademik alanda göç çalışmalarına dair bir birikimi beraberinde getirmiştir. Bugün göç çalışmalarına artan ilgi gelenek ile bağını kurmayı başarırorsa; var olan kuramsal ve kavramsal yaklaşımları eleştirerek, geliştirerek üzerine ekleme yönünde ilerlerse göç araştırmaları alanının daha zengin ve nitelikli bir hale geleceği öngörülmektedir.

Sonuç olarak bu makalede değinilen hususlar, göç çalışmaları alanında araştırma yürütürken, kavram ve tanım seçerken kullanılacak ve üzerine tartışarak geliştirilebilecek bir 'uyarı listesi' niteliğindedir. Bir göç türü ya da göçmen grubunu tanımlamak için kavram tercihi yaparken ilk olarak farklı disiplinlerde ve analiz düzeylerinde var olan tartışmalar incelenmelidir. Ele alınan konunun göçün hangi aşaması/aşamaları ile ilişkili olduğu saptanmalıdır. Buna paralel olarak kullanılacak kuramsal ve kavramsal çerçeve belirlenirken göç sürecine dahil olan ülkelerin ve göç eden grubun dilinde kullanılan kavramlar, farklı göç yazınlarında bulunan yaklaşımlar eleştirel bir gözle incelenmelidir. Yazına dair tüm bu alanlardan faydalanırken göçün politik öneme sahip bir konu olduğu; kavramların ve tanımların yanlı olabileceği ve bilim insanlarının göçmen karşıtlığını desteklemeyecek nötr kavramları seçme, eğer yoksa üretme etik/politik sorumluluğu olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, Nermin. *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Akşit, Bahattin. "İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış." *Türkiye'de İç Göç Konferansı Bolu-Gerede 1997*. Ed. Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydınğün. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998. 22-37.
- Atasü Topçuoğlu, Reyhan. "Göç Yazınındaki Düzenli ve Düzensiz Göç Kavramları: İnsan Hakları Temelinde Bir Kavramsal Sorgulama." *İnsan Hakları Yıllığı* 34, (2016): 1-20.

- Brettell, Caroline B. ve James Frank Hollifield, eds. *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. 3. Baskı. New York: Routledge, 2015.
- Çağlar, Türken. “Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve.” *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 5.8 (2018): 26–49. Web. 20 Temmuz 2019.
- Castles, Stephen ve Mark J. Miller. *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. Çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Chimni, Bhupinder S. “The Birth of a ‘Discipline’: From Refugee to Forced Migration Studies.” *Journal of Refugee Studies* 22.1 (2009): 11–29. Web. 9 Ağustos 2019.
- Crawley, Heaven ve Dimitris Skleparis. “Refugees, Migrants, neither, both: Categorical Fetishism and the Politics of Bounding in Europe’s ‘Migration Crisis’.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44.1 (2018): 48–64. Web. 20 Temmuz 2019.
- Danış, Didem ve diğerleri “‘Integration in Limbo’: İraçlı, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in İstanbul.” *Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*. Ed. Ahmet İçduygu ve Kemal Kirişçi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009. 443–636.
- Düvell, Franck. “Transit Migration: A Blurred and Politicised Concept.” *Population, Space and Place* 18.4 (2012): 415–427.
- Erbaş, Hayriye. *Gidişlerden Kaçışlara Göç ve Göçmenler: Kuram, Yöntem ve Alan Yazıları*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019.
- . “Göçmen Krizi mi? Krizlerin Göçmenleri mi?: Göçler Çağında Göçmenlik Halleri, Çelişkiler ve Sorunlar.” *Bugünkü Küreselleşmeyi Anlamak*. Ed. Serap Durusoy ve Işıl Şirin Selçuk. Ankara: İmaj Yayınevi, 2018. 123–165.
- . “Metodoloji Tartışmaları Işığında Göç ve Etnisite.” *Sosyoloji Dergisi* 2 (1999): 17–39.
- . “Suçlular/Nedenler, Mağdurlar ve Biz: Göç ve Göçmenliğe Tarihsel ve Bütüncül Bir Bakış.” *Gidişlerden Kaçışlara Göç ve Göçmenler: Kuram, Yöntem ve Alan Yazıları*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019. 321–343.
- Erbaş, Mehmet. *Zorunlu Göç, Etniklik ve Kentlilik: Mersin’de HADEP’li Kurmançlar*. Ankara: Palme Yayıncılık, 2010.

- Erder, Sema. "Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye 'Göç Alan' Ülke mi?" *Mübeccel Kiray İçin Yazılar*. Ed. Fulya Atacan ve diğerleri. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000. 235–259.
- Erdoğan Özünlü, Emine ve Osman Gümüşçü. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar." *Amme İdaresi Dergisi* 49.1 (2016): 29–56. Web. 26 Ağustos 2019.
- Faist, Thomas. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press, 2000.
- Feller, Erika. "Refugees are not Migrants." *Refugee Survey Quarterly* 24.4 (2005): 27–35. Web. 10 Eylül 2018.
- Fiddian-Qasmiyeh, Elena ve diğerleri. "Introduction: Refugee and Forced Migration Studies in Transition." *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Ed. Elena Fiddian-Qasmiyeh ve diğerleri. Oxford: Oxford University Press, 2014. Web. 12 Ağustos 2019.
- Fisher, Michael H. *Migration: A World History*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Garfing, Scott. "A Primer on Family Reunification/Chain Migration." *Georgetown Immigration Law Journal*, 2018. Web. 8 Ağustos 2019.
- Grande, Edgar, Tobias Schwarzbözl ve Matthias Fatke. "Politicizing Immigration in Western Europe." *Journal of European Public Policy* 26.10 (2019): 1444–1463. Web. 23 Ağustos 2019.
- İçduygu, Ahmet. "Demographic Mobility and Turkey: Migration Experiences and Government Responses." *Mediterranean Quarterly* 15.4 (2004): 88–99.
- İçduygu, Ahmet ve İbrahim Sirkeci. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri." *75 Yılda Köylerden Şehirlere*. Ed. Oya Baydar. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999. 248–276.
- İçduygu, Ahmet ve Turgay Ünalın. "Türkiye'de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri." *Türkiye'de İç Göç Konferansı Bolu-Gerede 1997*. Ed. Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydınğün. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998. 38–55.
- Karpat, Kemal Haşim. *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*. Çev. Abdulkerim Sönmez. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

- Kirişci, Kemal. *Turkey: A Transformation from Emigration to Immigration*. 2003. Web. 12 Ağustos 2019.
- . "Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi." *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış*. Ed. Zeynep Rona. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999. 111-121.
- Kleist, J. Olaf. "The History of Refugee Protection: Conceptual and Methodological Challenges." *Journal of Refugee Studies* 30.2 (2017): 161-169. Web. 18 Ağustos 2019.
- Lee, Everett S. "A Theory of Migration." *Demography*, 3.1 (1966): 47-57. Web. 18 Ağustos 2019.
- Long, Katy. "When Refugees Stopped Being Migrants: Movement, Labour and Humanitarian Protection." *Migration Studies* 1.1 (2013): 4-26. Web. 20 Temmuz 2019.
- Massey, Douglas Steven ve diğerleri. "An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case." *Population and Development Review* 20.4 (1994):699-751. Web. 19 Ağustos 2019.
- . "Theories of International Migration: A Review and Appraisal." *Population and Development Review* 19.3 (1993): 431-466.
- Ottonelli, Valeria ve Tiziana Torresi. "When is Migration Voluntary?" *International Migration Review* 47.4 (2013): 783-813. Web. 14 Eylül 2018.
- Paspalanova, Mila. "Undocumented vs. Illegal Migrant: Towards Terminological Coherence." *Migraciones Internacionales (online)* 4.3 (2008): 79-90. Web. 7 Ağustos 2019.
- Portes, Alejandro. "Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities." *The International Migration Review* 31.4 (1997): 799-825.
- Qiu, Linda. "What Is 'Chain Migration'? Here's the Controversy Behind It." *The New York Times*, 26 Ocak 2018. Web. 16 Ağustos 2019.
- Ravenstein, Ernst Georg. "The Laws of Migration." *Journal of the Statistical Society of London* 48.2 (1885): 167-235.
- Rodriguez, Marc S. ve Anthony T. Grafton, eds. *Migration in History: Human Migration in Comparative Perspective*. New York: University of Rochester Press, 2007.

- Sager, Alex. "The Uses and Abuses of 'Migrant Crisis'." *Immigrants and Refugees in Times of Crisis*. Ed. Theodoros Fouskas. European Public Law Organization Publications, 2019.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan. "İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 180 (2014): 49–84. Web. 24 Temmuz 2019.
- Shacknove, Andrew E. "Who Is a Refugee?" *Ethics* 95.2 (1985): 274–284. Web. 20 Temmuz 2019.
- Sirkeci, İbrahim ve Filiz Göktuna Yaylacı. "Küresel Hareketlilik Çağında Göç Kuramları ve Temel Kavramlar." *Kuramsal ve Uygulama Boyutları ile Türkiye'de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmetler*. Ed. Filiz Göktuna Yaylacı. London: Transnational Press London, 2019. 15–39. Web. 20 Temmuz 2019.
- Tekeli, İlhan. *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
- . "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi." *Türkiye'de İç Göç Konferansı Bolu-Gerede 1997*. Ed. Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998. 7–21.
- Winders, Jamie. "Immigration and the 2016 Election." *Southeastern Geographer* 56.3 (2016): 291–296. Web. 23 Ağustos 2019.
- Yılmaz, Anıl ve Cahit Telci. "Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine." *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 7.2 (2010): 14–33. Web. 26 Ağustos 2019.
- Zetter, Roger. "More Labels, Fewer Refugees: Remaking the Refugee Label in an Era of Globalization." *Journal of Refugee Studies* 20.2 (2007): 172–192. Web. 16 Ağustos 2019.